

דתישבו

בס"ד

פרשת האזינו, תשע"ז, מספר 1191

בין הגות לפשוטו של מקרא דב שוורץ

ונצחי. האם אפשר לתאר שני עצמים נצחיים בצדו, השמים והארץ? על כן היו הוגים לא מעטים שטענו, כי העולם נחרב בכל מחזור של שנים ונבנה מחדש. כלומר, הם צידדו במחזוריות העולמות. בדברי החכמים אנו מוצאים את הגישה שהעולם הוא מחזורי:

אמר ר' יהודה בר' סימון יהי ערב אין כתוב כאן אלא ויהי ערב מיכן שהיה סדר זמנים קודם לכאן, אמר ר' אבהו מיכן שהיה הקדוש ברוך הוא בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אילו אמר דין הניין לי יתהון לא הניין לי (בראשית רבה, ג, ז).

גם ר' יהודה הלוי הציג, לפחות כאפשרות, את תפיסת מחזוריות העולמות בדבריו:

ואם היה מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות בהיולי קדמון ועולמות רבים קודם העולם הזה, לא היה בזה פגם באמונתו, כי העולם הזה הוא חדש מזמן ידוע ותחלת האדם ונח (הכוזרי א, סז).

תורת הקבלה הפנימה גישה זו באמצעות תורת השמיטות. "ספר התמונה", שהתחבר ככל הנראה באזורים ביזנטיים בראשית המאה הארבע עשרה, הציג את מחזוריות העולמות בפירוט: העולם פועל במחזורים בני שבעת אלפים שנים, ובסופם, בשנת היובל היא שנת החמישים אלף, שב העולם למקורו האלוקי. היו שביקשו למשוך תורה זו כדי להסביר את ממצאי הפלאונטולוגיה (חקר המאובנים).

אולם, גם תורת המחזוריות מציבה קושי תאולוגי: הרי הקב"ה ברא את העולם, ויצר אותו כטוב שבעולמות האפשריים (לפי סגנונם של רמב"ם, לייבניץ ואחרים). פרק א' בספר בראשית שב ומדגיש שמעשי הקב"ה הם בגדר "טוב" או "טוב מאוד". והנה העולם שיצר איננו "מחזיק מעמד", ומבחינה מסוימת הוא עצמו מחריב אותו. כיצד יתיישב מעשה החורבן עם השלמות האלוהית? על כן טען הרמב"ם במורה הנבוכים (ב, כח), שהקב"ה ברא את העולם, אך מכאן ואילך העולם הוא נצחי. יתר על כן: הרמב"ם סבר, שכאשר האדם או המדען מתבונן בעולם, אזי נראה לו העולם כבעל חוקיות קדומה ונצחית. כלומר הקב"ה ברא את העולם, אך יצק בו חוקיות מתמדת.

להגות היהודית במשך השנים מכנה משותף ומוצק, והוא ההתייחסות לטקסט המקודש, לאמור למקראות ולדרשות החכמים. וכאן יש לברר: האם באמת הכתובים משקפים את מה שנתלה בהם במשך הדורות? האם באמת היה צידוק להוגים במשך מאות שנים (למשל ר' יהודה הלוי או רמב"ם) לתלות את רעיונותיהם במקרא? והרי לפחות חלק ניכר מהם, אם לא כולם, היו משוכנעים שהם חושפים את האמת. אפשר לומר שאין קשר מהותי בין פשוטו של מקרא לבין מה שתלו בו. אולם נראה לי, שניתן לראות בפשוטו של מקרא את תחילתו של תהליך, שבסופו נמצא ההוגה. כלומר השלד היסודי והפשטי של הכתובים יוצר תשתית של ממש, שעל גבה באופן הדרגתי נבנים רעיונות פילוסופיים. ואכן ברצוני להצביע בקצרה על רעיונות שהתגלגלו מהמקראות והפכו לסוגיות בעלות משקל חשוב בהגות היהודית.

הפרשה פותחת:

הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ
אֲמַרְי פִּי. יַעֲרֹף כַּמָּטֵר לִקְחֵי תִזֵּל כַּטַּל
אֲמַרְתִּי.

כבר בדרשנות העתיקה מצאנו את הרעיון, שהפנייה לשמים ולארץ היא מפני שהם תמידיים ויציבים. כביכול הם עדים נצחיים. כמובן שמדובר בשירה, אולם דברי תורה אלה פתחו פתח לסוגיות תאולוגיות כבדות משקל, שהעסיקו את ההגות היהודית במשך מאות שנים. האינטואיציה היסודית של השירה היא, שהשמיים והארץ, שהתורה העידה עליהם בפתיחתה שנבראו, הם נצחיים, ועל כן אפשר לפנות אליהם לצורך העדות היציבה. אולם האם ייתכן שיהיו עצמים נצחיים בצד האל? הרי השלמות האלוהית נתפסה, לפחות בהגות של ימי הביניים, באופן כזה שהאל הוא קדמון

* פרופ' דב שוורץ הוא ראש המכון ע"ש זרח ורהפטיג לחקר הציונות הדתית, המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר אילן. הכרך השלישי של ספרו "הגותו הפילוסופית של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק", העוסק בחוויית התפילה, יצא לאור השנה בהוצאת האוניברסיטה. ספרו "רחק וקרוב: ההגות היהודית בביזנטיון בשלהי ימי הביניים" יצא עתה לאור בהוצאת מאגנס.

של ההגות היהודית השיטתית בימי הביניים, ובתוכם ר' יצחק ישראלי, ר' שלמה אבן גבירול ור' אברהם אבן עזרא, הפנימו את תפיסת ההאצלה. הרמב"ם אימץ אותה בזהירות, ור' לוי בן גרשם (רלב"ג), למשל, לא קיבל אותה במישור הישותי הקוסמי. שניהם היו משוכנעים שיש זיקה בין שמים לארץ, וכי הן הטבע הן התורה מעוגנים במקור האלוקי. מכאן פנו הוגים רבים לנבואה, וביקשו להסבירה על פי עיקרון השפע הא-לוהי.

ואולי אפשר להסיק מפשרות הכתובים מסקנה כללית על מבנה התורה. שירת האזינו למעשה חותמת את דברו הישיר לכל עם ישראל של משה בתורה. לאחר מכן משה מברך את השבטים באופן פרטי לכל שבט, ומופיע סיפור פטירתו. והנה התוכן של "שירת החתימה" פותח בהיגד קוסמי על השמים והארץ, ובדבר הא-ל המקשר ביניהם. הווי אומר, שהקב"ה ביקש לפתוח ולחתום את התורה בהיבט הקוסמי. הרי התורה פותחת בסיפור הבריאה וחותמת בשירת הבריאה, לפחות בכתוב הראשון של "האזינו". האם יש כאן רמז לעידוד לעסוק במבנה היקום? ודאי, התורה רובה ככולה הוראה, ציוויים וסיפורי אבות. אבל היא פותחת ומסיימת ביקום. אפשר שכאן חבויה הוראה לאדם להכיר בחשיבות הבנת היקום.

פשרות של מקרא ודאי לא כולל את התורות הסבוכות שתיארנו אותן על קצה המזלג. אולם אין ספק שהוא תחילתו של תהליך, ואפילו תהליך רציף: מהמקרא לדרשות החכמים, ומדרשות החכמים לפרשנות הפילוסופית, שנשענה על מקורות מדעיים בני התקופה. הוגים כמו ר' יהודה הלוי, רמב"ם ורלב"ג התבוננו בכתובים כשהם חמושים ומצוידים בידע המדעי של תקופתם, והיו משוכנעים שהכתובים משקפים ידע זה. בין כך ובין כך גדולת הכתובים שהם מכילים את הדעות השונות, ומאפשרים פרשנויות מגוונות.

אם נשוב לפשוטו של מקרא נמצא, שהמשורר נתלה בעצמים הנראים לא רק כנשגבים מכול, השמים והארץ, אלא גם אלה שמאריכים ימים יותר מכל הנמצאות. כעת יש לברר, מה הזיקה בין הכתוב הראשון לשני בפרשתנו. רש"י פירש:

זו היא העדות שתעידו שאני אומר בפניכם תורה נתתי לישראל שהיא חיים לעולם כמטר זה שהוא חיים לעולם, כאשר יערפו השמים טל ומטר.

כלומר, רש"י סבר שהכתוב השני אנלוגי לקודמו. כשם ששמים וארץ נצחיים כך גם המטר מחייה את העולם באופן נצחי.

באותה מידה ניתן לפרש על פי פשוטו של מקרא, שכוונת הפסוק הייתה לקשר בין שמים לארץ. כלומר, בכתוב הראשון העמיד המקרא את השמיים והארץ זה מול זה, ובכתוב השני דבר הא-ל מקשר את שני הגורמים הללו זה לזה: דברו של הקב"ה יורד מלמעלה למטה (והשוו: יש' נה:י). אף כאן השלימו הוגים במשך השנים את טיבו של הקשר הנדון. הכתוב השתמש בביטוי "יערף" ו"תזל", שהם ביטויים למשקעים היורדים מהאטמוספירה.

הוגים ישבו על המדוכה, כיצד מגיע השפע הא-לוהי או דבר הא-ל מלמעלה למטה. להוגים היה ברור, שאין להשוות את דבר הא-ל כשהוא למעלה ("שמים") לדבר הא-ל בעולם החומרי. היו שטענו, שבעולם הא-לוהות עצמו יש שלבים, וכי דבר הא-ל יורד שלב אחר שלב עד שהוא מותאם לעולם הארצי.

מקובלים רבים תיארו את השפה העברית כמעין רעיונות או אידאות המתקמים ברמות העליונות של הא-לוהות, ורעיונות אלה "מתקרשים" ומתגבשים לידי אותיות, מלים ומשפטים. שכלתנים רבים בימי הביניים תיארו את פעולת העולם החומרי כתוצאה של שפע א-לוהי, ודימו אותו למים היורדים מלמעלה למטה. תורת השפע, או ההאצלה, הייתה למוקד של ויכוח. קבוצה של הוגים בראשיתה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף